

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

УДК 821.161.2

Світлана Бородіца
доц., к. філол. н. (м.Тернопіль)

Масштабність романного мислення Олесь Гончара

У статті простежуються джерела епічного мислення письменника у контексті його життєвої, громадянської і творчої позицій, окреслюється своєрідність індивідуального стилю митця у романах «Прапорносії», «Людина і зброя», «Циклон», «Тронка», «Твоя зоря», «Собор», а саме: «поетичний реалізм», романтичний пафос, ліричний характер оповіді, публіцистичність, планетарність художнього мислення, панорамність образів, модель ідеалізованого персонажа та ін., акцентується увага на збагаченні автором інтелектуального потенціалу української літератури, розширенні стильових можливостей прозопису, актуалізації синтетичних жанрових форм, передусім роману-епопеї, роману в новелах та ін.

Boroditsa S. The scale of Oles Honchar's novel thinking.

The article investigates the beginnings of Oles Honchar's epic thinking in the context of his vital, civil and creative positions. The individual peculiarity of the author's style was analysed in the novels "Flag-bearers" ("Praporonosti"), "Human and the weapon" ("Lyudyna i zbroya"), "Cyclon", "Tronka", "Your weapon" ("Tvoya zbroya"), "The Cathedral" ("Sobor"). Poetic realism, romantic pathos, lyrical character of the narrative, journalism, planetary of artistic thinking, model of the idealized character etc. are considered. The emphasis is upon on the enrichment of the intellectual potential of Ukrainian literature, on expansion of the stylistic possibilities of prose, updating of synthetic genre forms, first of all, of the epic novel, the novel in short stories, etc.

Постановка наукової проблеми та її значення.

Олесь Гончар – «творець української новітньої літератури» (О. Забужко), чільний представник лірико-романтичної стильової течії в українській прозі ХХ ст. У сучасному літературознавстві на часі – неупереджено осмислити

4 Наукові записки ТНПУ ім.В.Гнатюка. Літературознавство

громадянську позицію обійденого пострадянською критикою письменника, окреслити своєрідність його індивідуального стилю, який синтезував низку доміантних ознак: «поетичний реалізм», романтичний пафос, ліричність і публіцистичність оповіді, планетарність художнього мислення. Серед мотивів, які притаманні творам прозаїка, А. Погрібний визначив такі: світло, чистота, краса жити в праці, любов, патріотизм, відповідальність, вірність, солідарність. Однак лейтмотивом його творчої спадщини він вважав мотив незнищеної духовності людини, збереження доброти і людяності [11, с. 226]. Літературознавець підтвердив значущість ідеалістичних засад внутрішньої сутності людини в авторській концепції творчості.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Вивчення творчої спадщини Олеся Гончара становить одну з важливих проблем сучасної філологічної науки, оскільки потребує докорінного перегляду витворених у радянському літературознавстві стереотипів, у межах яких інтерпретувалася творчість письменника. Його художні твори активно досліджували О. Бабишкін, І. Драч, М. Жулинський, О. Килимник, В. Коваль, І. Кошелівець, М. Малиновська, В. Неділько, Л. Новиченко, Д. Павличко, С. Пінчук, А. Погрібний, Л. Рудницький, Є. Сверстюк, І. Семенчук, В. Фащенко, П. Хропко, Ю. Шерех, Г. Штонь, В. Яворівський та ін., а щоденники митця, опубліковані у трьох томах упродовж 2003-2006 рр. видавництвом «Веселка», ще чекають ретельнішого вивчення (Є. Баран, Я. Вельможко, О. Галич, Т. Конончук, О. Куца, С. Ленська, В. Портников та ін.). Відзначимо, що з початку 2000-х років опубліковані розвідки і документальні матеріали про різні сфери діяльності і творчості Олеся Гончара: «Антропонімія Олеся Гончара: природа, еволюція, стилістика» (Львів, 2002) В. Галич, «Українське небо Олеся Гончара: есе, студії, полеміка» (Львів, 2003) М. Зобенко, «Серце моє в колючому дроті: Есе. Спогади. Документи» (Київ, 2005) В. Ковалю та ін. 2010 року у Полтаві побачила світ монографія

«Літературний простір «Щоденників» Олеся Гончара» М. Степаненка. Увагу до літературного, мемуарного, епістолярного, громадсько-політичного спадку письменника засвідчують дисертаційні роботи «Публіцистична творчість Олеся Гончара: історія, поетика, прагматика» (2004) Валентини Галич, «Епістолярій Олеся Гончара і творча індивідуальність письменника» (2006) Людмили Курило, «Проблема національного характеру у творах Олеся Гончара» (2007) Олени Довженко, «Громадсько-політична діяльність Олеся Гончара» (2009) Інни Сироїд та ін. Попри це ще неопублікована частина його спадщини, насамперед листи, щоденникові записи. Але критична рецепція радянської доби спричинила дещо одностороннє трактування творчості Олеся Гончара, яка потребує системного осмислення без ідеологічних кліше і тенденційних викривлень. Тому актуальність теми зумовлена потребою фахового дослідження художньої моделі світу і жанрових особливостей ранньої новелістики письменника у неоромантичному дискурсі («Модри Камень», «Весна за Моравою», «За мить щастя», «Завжди солдати»), джерел творчого злету у 60-ті роки ХХ ст. («Собор», «Тронка»), мистецьких здобутків в умовах ідеологічного тиску («Циклон», «Берег любові», «Бригантіна», «Твоя зоря»), авторської історіософської концепції, ролі Олеся Гончара в духовному відродженні нації.

Мета статті – окреслити широту епічного мислення Олеся Гончара як передумови індивідуального стилю письменника, простежити процеси реконструкції його художнього світорозуміння як явища перехідної культурно-історичної епохи. Такий комплексний підхід до проблеми творчої «поліфонії» в художній практиці Олеся Гончара визначає особливості функціонування авторської свідомості в українському літературному дискурсі другої половини ХХ ст., зокрема у таких характеристиках, як жанрова приналежність, стилістична означеність та типологічна

своєрідність, що в наукових розвідках, присвячених прозі письменника, не знайшли достатнього висвітлення.

Виклад основного матеріалу. Останні роки позначені гострими суперечками, які точаться навколо прозової спадщини Олеся Гончара. Дехто з літературознавців розглядає її як данину часу, явище радянської епохи. Попри усі закиди у конформізмі, звинуваченнях у комфортному перебуванні «на вершині системи» вважаємо, що митець, який сам себе називав «вічним піднадзорним», – трагічна особистість, розділена на «зовнішню» і «внутрішню», що поглиблює амбівалентність сприйняття його творчої постаті.

Ключовою прикметою прози Олеся Гончара є орієнтація на ідеал вітаїстичної людини – серйозної, сильної, з внутрішньою життєвою силою, рішучою, здатною на вчинок. Тому письменник тяжів до створення моделі гармонійного світу [1, с. 55]. О. Гончар писав, що література повинна «дбати про моральне здоров'я суспільства, про те, щоб сучасники наші жили дружніше, ставали добрішими, щоб були чуйнішими один до одного, знаходили високий зміст у самому творенні» [7, с. 55]. Він дошукувався глибинних причин негативних трансформацій у суспільстві, намагався встановити причиново-наслідкові зв'язки та з'ясувати закономірності тогочасних процесів морального занепаду і денаціоналізації. Письменник правдиво, і, що важливо, життєствердно висвітлював їх із позицій людини і громадянина. Будучи активним учасником літературного процесу другої половини ХХ ст., Олесь Гончар відповідно реагував на запити доби. Категорично відкидаючи консервативне мислення, він постійно наголошував на потребі «відкритості української культури до світу», демонструючи останньому достойні художні зразки сучасного українського письменства. Наголошуючи, що «Самоізоляція культури ніколи не стимулювала її розвиток» [4, с. 10], прозаїк всупереч офіційному канону пропонував філософське осмислення світу і людини, закладаючи ґрунт для інших творчих векторів. Очевидно, що його літературно-

мистецький здобуток просвічує модерністські риси – неоромантизм, експресіонізм, символізм, неореалізм тощо. Водночас Олесь Гончар не сприймав окремих концептуальних положень постмодернізму, які суперечили його ідейно-художнім засадам, зокрема деканонізацію, деструкцію форми і змісту, ревізію художніх традицій української класики, більше того, він категорично заперечував їх карнавальне травестування, іронічність, песимізм, вульгаризми, лайливу й обценну лексику. Це підтверджує його гнівна реакція на однойменну збірку (1992) івано-франківського постмодерністського літературного угруповання «Нова дегенерація». У листі до В. Базилевського О. Гончар обґрунтував свою негативну позицію щодо «напливу в літературу брутальщини, цинічної вседозволеності» [2, с. 23].

Боляче реагуючи на цензурне спотворення і псування своїх текстів, на редакторські втручання у них, письменник покладав неабиякі надії на демократичні зміни в українському суспільстві. Нарешті він міг повернути своїм «скаліченим» творам первинний зміст, вилучаючи деформовані чи зайві елементи, які з'явилися під тиском панівного соцреалізму. У його протестних рефлексіях навколо звульгаризованої упродовж ХХ ст. української літератури звучала досить стримана особиста образа за тривале поглушення і різку критику його творчості. Виринаючи з неї глибинний гуманістичний зміст, ігноруючи екзистенційні художні моделі буття загалом і молодого покоління з власною системою моральних координат зокрема, радянські літературознавці перетворювали Олеся Гончара на апологета радянської системи. А. Погрібний, аналізуючи художню прозу письменника, за О. Довженком, зазначав, що О. Гончар «у переважній більшості своїх речей ... переростав задачу яка йшла від приписів соцреалізму, і в момент переростання входив тим самим у конфлікт з системою» [5, с. 116]. Виходячи зі сказаного, проблеми, порушені ним у романах «Прапорonosці», «Людина і зброя», «Циклон», «Тронка», «Твоя зоря», «Собор», увиразнюються у

контексті аксіологічного дискурсу, набуваючи масштабності і загальнолюдського звучання. Характери персонажів, багатогранні та неоднозначні, розкриваються у площині глибшого художньо-філософського осмислення проблематики цих творів. Наголосимо, що насамперед у романах про війну всебічно досліджується національний характер українця у його духовному розпросторенні і національній самоідентифікації (у військовій прозі письменника це відзначали М. Жулинський, А. Погрібний, М. Наєнко, В. Коваль), що за умов ідеологічного тиску набувало латентних форм.

М. Наєнко наголошує, що для письменника характерний «новелістичний, «пульсуючий» характер образного мислення. Мистецька тканина всіх його романів – це не так звана суцільна сюжетна лінія, безперервний потік оповіді, а своєрідний ланцюг композиційно з'єднаних структур новелістичного типу» [9, с. 173]. Погоджуємося, що саме така особливість художнього обдарування О. Гончара зумовила його значну увагу у ранній творчості до жанрів малої прози – новел та оповідань, а пізніше – до синтетичного жанрового утворення – новелістичного роману («Тронка»). Новелістичний художній світ митця, небезпідставно названий гончарівським, характеризується романтичною окриленістю персонажів, їхньою ідеалізацією, подвижництвом і героїзацією (словачка Тереза у новелі «Модри Камень», Сашко Діденко у новелі «За мить щастя», Яша Гуменний у «Весні за Моравою», автор «Полярної поеми» у новелі «Пізнє прозріння», Юрій Брянський, Шура Ясногорська у трилогії «Прапорonosці», Богдан Колосовський, Слава Лагутін, Мирон Духнович, Павло Дробаха у романі «Людина і зброя», Богдан Колосовський і Решетняк у романі «Циклон» та ін.). В. Фащенко писав, що проза О. Гончара, «мов ураганний вітер у степу або на морі. Ніде не народжується, ніде не вмирає, летить, мчить, заповнює собою весь світ, і ти летиш за ним, і забуваєш про все, окрім цього вітру, і починаєш вірити, що вітер цей і є світ, у якому ти живеш і житимеш завжди» [12, с. 424].

Справді, його твори густо насичені думкою, образами, символами, які утворюють складні асоціативні ланцюги (якот, Холодна Гора, Чорний яр, циклон, тронка, залізний острів, собор та ін.), а авторські відступи і монологи акцентують складні онтологічні проблеми, трагічність людської екзистенції: «Так, неволя руйнує людину більше, ніж рани, ніж хвороби, ніж голод... Найбільша небезпека, що її таїть проти нас Холодна Гора, – це здатність робити нас байдужими один проти одного, повергати в стан очужілості, роз'єднувати, обривати зв'язки між людьми. Ненавиджу власне безсилля і цю очужілість, яка не віщує добра» [3, с. 342].

Авторська модель світу і людини у ньому формується за допомогою символічних, масштабно узагальнених образів, заявлених у назвах романів «Прапороносці», «Людина і зброя», «Тронка», «Твоя зоря», «Циклон», «Собор». У них втілене глибинне пізнання часу і простору у складному переплетенні соціальних і моральних проблем, розмаїтті багатогранних характерів і драматичних суспільно-історичних обставин. Емоційно і символічно навантажені художні деталі, влучно використані письменником, психологізують характеристики персонажів, внутрішні опозиції свій-чужий, я-інший, розщеплення національної самосвідомості, руйнування суверенності особистості правдиво відтворюють духовну атмосферу у романах «Людина і зброя», «Циклон», «Тронка», «Собор». Влучні авторські оцінки і реакції розкриваються у підтексті, розширюючи його плани і площини: накладання образів коханої і Батьківщини («Листи з ночей оточенських») у сакральній святині, заради якої Богдан Колосовський відвойовує людську гідність («Людина і зброя»), зовнішній і внутрішній подвиги Решетняка у «Циклоні», мелодія тронки як голос степу, праці, свободи («Тронка»), скіфська кам'яна баба уособлює просту селянку Дорошенчиху, яка сидить, «ніби з каменю тесана», роки чекаючи на сина («Тронка»), контроверсійна проблема «падіння людини» на прикладах

життєвих труднощів Єльки чи егоїстичного кар'єризму Володьки Лободи («Собор») та ін.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Олесь Гончар – ідеаліст, неоромантик, натхненник національного і духовного відродження України. Його творчий доробок засвідчує еволюцію світоглядних орієнтирів впродовж життя, оскільки, вихований на ідеалах тоталітарного режиму, боляче переживши втрати Другої світової війни, він поступово усвідомив справжню сутність тогочасного режиму. Компромісною є його конформістська позиція сприйняття радянської системи так, щоб вона не суперечила його власним переконанням. Тому О. Гончар упевнено сприйняв процеси демократизації суспільства у 60-х роках як національно орієнтовані. Силове поле його художньої прози охоплювало найважливіші аспекти української літератури другої половини ХХ ст.: психологічна модель ідеалізованого характеру персонажа з чіткою ціннісною системою морально-етичних домінант (гуманність, патріотизм, героїчність, людська і національна гідність, моральність, відвага, доблесть, самопожертва, відповідальність та ін.), збагачення філософського потенціалу літератури через утвердження духовного стоїцизму, екзистенційних межових ситуацій, абсурдного існування людини у жорсткому світі, історіософської концепції, розширення стильових можливостей прозопису (неореалізм, неоромантизм, символізм та ін.), актуалізація синтетичних жанрових форм, передусім роману-епопеї і роману в новелах, новелізація структури, яка дозволяє показати «велике у малому» (наприклад, М. Стрельбицький означив жанр «Твоєї зорі» як «роман-новела» [8, с. 130]) тощо. А це, у свою чергу, визначає самотність творчої індивідуальності митця, масштабність і панорамність його епічного мислення, яким охопив «всі три стихії природи: земля, вода, повітря. Але, де б не були герої роману, вони перейняті думками і настроями сучасності. Це люди ХХ століття і тому їм болять проблеми цієї доби» [10, с. 150]. Отже, в українській літературі ХХ ст.

Олесь Гончар піднявся на недосяжні художні вершини, щоб порушити найскладніші питання буття, вирішити найактуальніші проблеми (М. Ткачук).

Література

1. Галич В. Постать О. Гончара в контексті постмодернізму. *Дивослово*. 2005. № 2. С. 55-57.
2. Гончар О. Нотатки різних літ. *Київ*. 2005. № 1. С. 22-41.
3. Гончар О. Твори: в 2-х т. Т. 1. Київ: Дніпро, 1983. 583 с.
4. Гончар О. Чим живемо. На шляхах до українського Відродження. Київ: Укр. письменник, 1992. С. 10-14.
5. Гончар О. Щоденники: у 3 т. Київ: Веселка, 2004. Т. 3. 606 с.
6. Довженко О. Національний характер у романах О. Гончара *Слово і час*. 2005. № 12. С. 63-68.
7. Жулинський М. Олесь Гончар: творчість як доля. *Українська мова і література в школі*. 1991. № 11-12. С. 53-59.
8. Мельник В. Бути людиною (про творчість О. Гончара). *Дніпро*. 1981. №2. С. 127-140.
9. Наєнко М. Краса вірності: У творчому світі О. Гончара. Київ: Дніпро, 1981. С. 171-185.
10. Павличко Д. Дар світла і чистоти. *Слово про Олесь Гончара: Нариси, статті, листи, есе, дослідження*. Упоряд. В.К. Коваль. Київ: Рад. письменник, 1988. С. 148-155.
11. Погрібний А.Г. Олесь Гончар: Нарис творчості. Київ: Дніпро, 1987. 242 с.
12. Фащенко В. Новелістичний епос О. Гончара. *Фащенко В. У глибинах людського буття: літературознавчі студії*. Одеса: Маяк, 2005. С. 413-436.

УДК 821. 161. 2. 09

М.П. Гніздицька
асп. (м.Тернопіль)

Проблема традиції в українській есеїстиці

У статті йдеться про проблеми генези есеїстичного жанру в українській гуманітаристиці. Узагальнюються наявні дослідження про умови зародження, становлення і розповсюдження есе в українській літературі. Розглядаються причини актуалізації есе. Підтримуючи думку про наявність